

MASAL ANASI ARİFE ŞAFAK'TAN DERLENEN MASALLARIN BAĞLAMSAL KURAMA GÖRE İNCELENMESİ*

Examination of the Fairytales Compiled From Fairytale Mother Arife Şafak According to the Contextual Theory

Demet ŞAFAK**

ÖZ

Halk bilimi, temellerinin atıldığı on dokuzuncu yüz yıldan günümüze teorik ve de uygulama anlamında değişmiştir. Bu değişimin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan *bağlamsal kurama göre* sözlü kültür ürününü sadece yazılı metni temel alarak incelemek eksik olacaktır. Metnin ortaya çıktığı bağlamın ve bağlama dair icracı, icracının cinsiyeti, icra zamanı ve mekânı, dinleyicilerin özellikleri gibi konuların da incelenmesi gerekir. Aksi takdirde anlatının bağlamını oluşturan anlatıcı, dinleyici ve icra ortamına ait diğer unsurların değişimiyle metnin de değişimi göz ardı edilecektir. Anlatıcı aynı olsa bile dinleyiciler ve icra ortamının farklılığı sözlü anlatım örneği olan masal metnini, masalın uzunluğu, kısalığı gibi unsurları da etkilemektedir. Bu nedenle aynı anlatıcının farklı ortamlarda masal icrası, bağlamsal olarak karşılaştırma imkânını da beraberinde getireceği için önemlidir. Bu çalışmada metnin doğru değerlendirilebilmesi için yaratıldığı sosyal bağlamı da bilmek gerekir, düşüncesinden yola çıkılarak masal metninin yaratıldığı ortam ve bağlam çalışmanın temel noktasını oluşturmaktadır. Bu amaçla masal anası Arife Şafak'ın dört farklı ortamda farklı dinleyici gruplarına masal anlatması sağlanmıştır. Anlatıcının repertuarındaki masallardan “Tembel Kız” ve “Yedi Keçi Yavrusu” masalları örnek masal olarak seçilerek her gruba anlatılmıştır. Böylece farklı dinleyici gruplarında bu masalarda görülen değişim aracılığı ile dinleyici profilinin masal metnine etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Anlatıcı bu iki masal dâhil olmak üzere araştırma için belirlenen dört grupta toplam altı masal anlatmıştır. Anlatıcının örnek masallar dışında anlatacağı masalların seçiminde kendisini yönlendirecek herhangi bir tutum sergilenmemiş, anlatacağı dört masalın seçimi tamamen kendisine bırakılmıştır. Bu şekilde anlatıcının farklı dinleyici gruplarına masal anlatırken yapacağı masal seçimleri ve dinleyici grubunun özelliklerinin masal seçimine etkisinin de gözlemlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada anlatıcının, anlatacağı masalı dinleyicinin özellikleri ve beğenilerine göre seçtiği belirlenmiştir. Ayrıca anlatıcı ile dinleyici arasında kurulan iletişimin, icra zamanı ve mekânı gibi bağlama dair unsurların masalın anlatıldığı süre ve masal metni üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Masal, anlatıcı, dinleyici, anlatım ortamı, Bağlamsal Kuram.

ABSTRACT

Folklore has changed from the nineteenth century to the present in terms of theoretical and practical applications. According to the contextual theory that emerged as one of the results of this change, it would be incomplete to examine the verbal culture product based on the written text only, the context in which the text emerged and the gender of the actor, the execution time and space, the characteristics of the audience should also be examined. Otherwise, the change of the text with the change of the narrator, the audience and the context of narration constituting the context of the narrative will be ignored. Even if the narrator is the same, the difference between the audience and the context of narration affects the text of the tale and the length of the tale. Therefore, the same narrator's performance of narration in different contexts is important because it will bring with it the possibility to compare contextually. In this study, it is assumed that it is necessary to know the social context in which the text is created in order to be able to evaluate the text correctly. For this purpose, it is ensured that the fairytale mother Arife Şafak told stories to different audiences in four different contexts. The fairytales “Lazy Girl” and “The Seven Goat Puppies” from the narrator's repertoire have been selected

* Geliş tarihi: 12 Mart 2018 - Kabul tarihi: 30 Mayıs 2019

Şafak, Demet. “Masal Anası Arife Şafak'tan Derlenen Masalların Bağlamsal Kurama Göre İncelenmesi” Milli Folklor 122 (Yaz 2019): 64-75

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü Doktora Öğrencisi- Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Folklor Araştırmacısı, Manisa/Türkiye, demetsafak45@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4226-3450

as examples and narrated to each group. Thus, it is aimed to reveal the effect of the audience profile on the fairy tale text by means of the change seen in these fairytales in different audience groups. The narrator narrated a total of six fairytales in four groups, including the two fairy tales. In the selection of the fairytales that the narrator would use other than the two fairytales, no attitude was directed towards her, and the choice of four fairytales was left entirely to her. In this way, it was aimed to observe the effect of the storyteller on the choice of fairytales and the characteristics of the listener group on the choice of fairytales. In this research, it was determined that the narrator chose the fairytale to be told according to the audience's characteristics and tastes. In addition, it was determined that the elements related to context, such as communication, execution time and space between the narrator and the audience, were effective on the duration and the text of fairytale.

Keywords

Fairytale, storyteller, audience, context of storytelling, Contextual Theory.

Giriş

Halk bilimi, temellerinin atıldığı on dokuzuncu yüz yıldan beri hem teorik hem de uygulama alanında değişerek günümüze gelmiştir. Bu değişim sürecinde halk bilimini kuramlaştırma çalışmaları, halk edebiyatı türlerinin çok eski bir devirde ortaya çıkmış bir arketipinin olduğunu ve yapılacak tarihi-coğrafi araştırmalarla ilk formuna (urform) ulaşılabileceğini savunan *Tarihi-Coğrafi Fin Okulu* ile başlar. Tarihi-Coğrafi Fin Okulu'ndan Bağlamsal Kuram'a kadar yapılan halk bilimi çalışmaları kaybolmak üzere olan değerleri kurtarmak için derleyerek arşivleme şeklinde gelişmiştir. Ekici'nin ifade ettiği gibi, halk bilgisi ürünleri sadece geçmiş zamanların yaratmaları değil, aynı zamanda günümüzde de yaşanan, yaşatılan ve yaratılan değerlerdir (Ekici 2003: 27). Başka bir ifadeyle bu değerler sabit değildir, zaman içerisinde insanların dolayısıyla da toplumun gelişimine paralel olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda Lutz Röhrich'in salt metinden hareketle yapılan çalışmaların, sardalye konervesini inceleyerek balıkların denizdeki hayatı hakkında bilgi edinmeye çalışmak gibi bir şey olduğu ifade etmesi (akt. Oğuz, 2013:100) metnin yaratıldığı bağlamın

da incelenmesinin gerekliliği açısından önemlidir.

Sadece metni inceleyerek metnin yaratıldığı bağlamın görmezden gelinmesine Rus halk bilimcisi Mark Azadovski'nin *Sibirya'dan Bir Masal Anası* adlı eseriyle eleştiriler açıkça başlamıştır. Azadovski, bu çalışmasıyla masal anası Vinokurova'nın anlattığı masallara kendi karakterinden ve yaşantısından kattığı izleri tespit ederek bir masalı incelemede anlatıcının da önemli bir rolü olduğunu ortaya koymuştur. 1960'lı yıllardan sonra Amerikalı folklorcular Azadovski'nin bu çalışmasından yola çıkarak anlatıcının dışında dinleyici ve anlatının olduğu bağlam gibi diğer etkenleri de göz önünde bulundurmıştır. Saussure, Roman Jacobsen, N. Chomski ve Kenneth Pike gibi dilbilimciler, dilin içinde bulunduğu toplumdan, kişiden ayrı incelenemeyeceğini, bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Halk bilimciler bu araştırmacıların dilbilim alanındaki bu görüşlerinden etkilenerek kişisel olana yönelmeye başlamışlardır (Başgöz, 2002: 30). Dorson'un "sosyal içerikçiler" dediği Alan Dundes, Roger Abrahams, Dan Ben-Amos, Robert Georges ve Kenneth Golstein; öteki sosyal bilimlerin, özellikle dilbilim,

antropoloji, sosyal psikoloji ve iletişim bilimlerinin verilerini ve vardıkları sonuçları uygulayarak görüşlerini sistemleştirmişlerdir. Gabbert, “Metin/ Bağlam Anlaşmazlığı ve Halk Biliminde Davranışsal Yaklaşımların Ortaya Çıkışı” adlı makalesinde bu bilim adamlarının halk biliminin kavramsallaştırılmasını özü çıkarılabilir bir madde veya “metin” olmasından bir tür insan davranışı ve iletişimi olmasına vurgu yapan “davranışsal” bir yaklaşım çağrısında bulduklarını söyler (2014:110). Başka bir ifadeyle *Bağlamsal Kuram*’ın savunucusu olan bu folklorcular, iletişim kavramı üzerinde yoğunlaşarak, sadece metin üzerinde değil metnin yaratıldığı ortamın ve bağlamın dikkate alınarak metnin incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Azadovski’nin *Sibirya’dan Bir Masal Anası* adlı eseri ile anlatıcıya çekilen dikkat, bağlamsal kuram ile anlatım ortamı ve dinleyiciyi de kapsayan bir bütün oluşturmuştur. Masalın yaratıldığı ortam ve dinleyici kitlesi gibi unsurların masal metni üzerinde, metnin uzun veya kısa olması üzerinde etkisi bulunduğu bağlamsal kuramın varsayımları arasındadır. Bu noktada Başgöz’ün dinleyicinin anlatıya etkisini ortaya koymak amacıyla Âşık Sabit Müdami’ye iki farklı ortamda hikâye anlattığı araştırmasına değinmek gerekir. Başgöz, Âşık Sabit Müdami’ye önce Poshof’un kahvesinde yöre halkına, daha sonra Öğretmenler Birliği salonunda ilçenin bürokratlarına “Öksüz Vezir” hikâyesini anlattırır. Kahvedeki anlatımda anlatıcı ve dinleyici arasında sıcak bir ilişki kurulur. Oysa Öğretmenler Birliği’nde Müdami

dinleyicilerle yakın ilişki kuramaz. Çünkü dinleyici kitlesini oluşturan aydınlar bu kültürün alıcısı değildir. Dolayısıyla her iki icrada hikâyenin konusu, olayların sıralanması, motifler, kişilerin sayısı ve adlarında değişiklik görülmemesine rağmen anlatıcının hikâyede kendi kişiliğini belirttiği yerlerde ve sözlü kurguda önemli değişimler yaşanır. Ayrıca hikâyenin anlatıldığı süre kısadır (Başgöz 1986: 50-52). Dolayısıyla icra ortamı ile ilgili bilgi sahibi olmadan bu değişimi anlamak mümkün değildir. Ersoy’un ifade ettiği gibi sözlü kültür metinlerinin üzerinde yapılan çalışmaların asıl amacı, söz konusu bu metinleri icra edenleri ve icrasına katılanları, icra ortamını bir bütün hâlinde anlamak için olmalıdır (2004: 58). Bu bağlamda çalışmada masal anası Arife Şafak’ın dört farklı ortamda masal anlatması sağlanmıştır. Anlatıcının dinleyici kitlesinin özelliğine göre anlattığı masallarda yaptığı seçimler ve masal metinlerindeki değişimde icra ortamının etkisi bağlamsal olarak çözümlenmiştir. Ancak bu noktada öncelikle masal anası Arife Şafak ve masal anlatılan dört farklı ortamla ilgili bilgi verilmiştir.

Arife Şafak, 1945’te Giresun’un Eynesil ilçesinin Aralık köyünde doğmuş, ilkokuldan sonra eğitimine devam edemese de gittiği kurslar sayesinde bulunduğu ortamdan farklı kişilerle iletişim kurma fırsatı bulmuştur. Özellikle köydeki evlerinde dikmiş diktığı dönemde, çevre köylerden dikmiş diktirmek için gelenlerin de etkisiyle anlatı dünyası zenginleşir. Babasının yirmi altı yaşına gelmesine rağmen evlenmesine rıza göstermemesine; “Beni

isteyen en uzak yere gideceğim” diyerek o dönemde kendisini isteyen üç kişiden en uzakta oturan eşiyile evlenir ve 1972 yılından beri Manisa’da yaşar. Linda Dégh, “Hikâye Anlatıcılar” adlı çalışmasında bir hikâye anlatıcısının hayatının renkli, değişik olduğunu ve geleneğe geçirmek için birçok fırsatı olduğunu söyler (2005: 360). Arife Şafak’ın hayat hikâyesi Dégh’in bu söylemini doğrular niteliktedir. Dégh’e göre hikâye anlatıcısının sahip olması gereken özelliklerden biri de hafızasının, dolayısıyla da ezber yeteneğinin kuvvetli olmasıdır (2005:354-355). Arife Şafak, Dégh’in bahsettiği bu yeteneğe sahip bir anlatıcıdır. Onun hafızasının kuvvetli olmasının en güzel kanıtı repertuarındaki masalların sayısıdır. Arife Şafak’ın repertuarında elli iki tane masal bulunmaktadır ki bu özellik onun masal anası sayılmasının asıl gerekçesi olarak gösterilebilir.

Arife Şafak, ilk masal performansını İstanbul’da Aydil Anaokulu’nda altı yaş grubu öğrencilerine gerçekleştirebilir. İkinci olarak, Giresun’un Eynesil ilçesinin Aralık köyünde akrabaları olan yetişkin kadın ve erkeklerden oluşan bir gruba masal anlatır. Üçüncü olarak Manisa’da eşinin akrabaları olan kadınlardan oluşan bir gruba, son olarak ise Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi’nde daha önceden tanımadığı, o sırada müzeyi ziyaret eden kişilerden oluşan kadın erkek karışık dinleyici grubuna masal anlatmıştır.

Dört farklı anlatım ortamından bir tanesi açık mekân olan bahçede gerçekleştirilmiştir. İki anlatım ortamı anlatıcının akrabalarının evi, bir diğeri ise Ankara Somut Olma-

yan Kültürel Miras Müzesi’nin masal anlatma odası olmak üzere kapalı mekânlardır. Anlatıcı anlatım ortamı olarak sadece Aralık köyünde gece masal anlatmıştır. Masal metinlerinde anlatılan grubun özelliklerine göre meydana gelen değişikliklerin tespiti için her gruba anlatılacak masallardan iki tanesi “örnek masal” olarak seçilmiştir. Örnek masal olarak seçilen “Tembel Kız, Yedi Keçi Yavrusu” masalları tüm gruplara anlatılmıştır. Bu iki masal dışında anlatıcının belirlediği dört masal ile birlikte her gruba toplam altı masal anlatılmıştır. Anlatıcının her gruba anlatacağı altı masalın dördünü kendisinin belirlemesi istenerek farklı gruplara anlatmak için seçtiği masallardaki değişimlerin görülmesi amaçlanmıştır.

İcra Ortamı: İcranın Zamanı ve Mekânı

Anlatının bağlamı anlatıcı, dinleyici ve anlatılan metinden oluşur. Başgöz’ün ifadesiyle hikâye anlatım olayı anlatıcı, dinleyici ve hikâyenin kesiştiği ortak noktada beliren sosyal bir olaydır (Robert George’dan akt. Başgöz, 2002: 30-31). Her ne kadar masal dünyasında zaman ve mekân kavramı olmasa da masal icrasında anlatıcı ile dinleyicinin bir araya geldiği bu sosyal olayın belli bir zamanı ve mekânı vardır. Arife Şafak, Aydil Anaokulu’nda altı yaş grubu olan çocuklara ders ve etkinlik saatinin bittiği serbest zaman olan saat 16.00’da masal anlatmaya başlamıştır. Bahar aylarında güneşli bir gün olduğu için masal anlatılacak mekân olarak anaokulunun bahçesi tercih edilmiştir. Anlatıcı kendisi koltukta oturarak çocukların etrafında yerde oturacağı bir dü-

zeni tercih etmiş, böylece gerektiğinde çocuklara müdahale etmiştir.

Giresun'da anlatıcının köyünde masal icrası sıcak bir yaz gecesinde gerçekleştirilmiştir. Ramazan ayı olması nedeniyle iftardan sonra 21.30'da masal icrası başlamıştır. Burada dinleyici kitlesi anlatıcının çocukluğunda öğrendiği masalları birlikte dinlediği akrabalarından oluşmaktadır. Ancak gerçekte masal anlatma kültürünün alıcısı olan dinleyiciler, anlatıcıya ve anlattığı masallara pek ilgi göstermemişler, genelde yorum yapmayarak sessizce dinlemişlerdir. Bu duruma masal icrasının o yörede fındık toplama dönemi olan sıcak bir yaz gününde, ayrıca dinleyicilerin çoğunun oruç tuttuğu ramazan ayında gerçekleştirilmesinin neden olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar anlatıcı anlatmaya istekli olsa da dinleyicilerin bu durumu onu ve dolayısıyla masal icrasını etkilemiştir. Sakaoğlu, "Yorucu bir yaz gününün gecesinde anlatılan masal, herhalde, fazla yorucu olmayan bir kış gününün gecesinde anlatılan masal kadar tatlı olmasa gerektir. Aslında zor ikna edilebilen bir anlatıcı, ister yaz günü, ister kış günü olsun, hiçbir zaman ağız tadıyla anlatamayacak ve biz de zevk almadan dinlemek zorunda kalacağız." (2010:134-135) ifadesiyle anlatıcının yorgun olmaması ve masal anlatmaya istekli olmasına dikkat çeker. Ancak Aralık köyündeki icrada dinleyiciler yorucu bir günün sonunda masal dinlemek için bir araya gelmiştir. Bu nedenle bir an önce masal anlatma eyleminin bitmesini istediklerini sözlü olarak ve beden dilleyle ifade ederler. Arife Şafak, Aralık köyünde ilk olarak "Çocuğu Olmayan

Padişah, Mehmet Ağa, Hasan Dayı" masallarını anlatmayı tercih eder. Bu üç masal da motif yönünden zengin ve uzun masallardır. Anlatıcı bu üç masalı anlattıktan sonra dördüncü masal olan "Yılan ile Yolcu" yu anlatmaya başladığında kardeşi Ayşe Kuyumcu "Kardeşim çok uzun olmasın masal." diyerek anlatıcıya kısa bir masal anlatması gerektiği mesajını verir. Ancak anlatıcı hiçbir tepki vermeden masal anlatmaya devam edince anlatıcı ile dinleyici arasında şöyle bir diyalog gelişir: "Bağa bak uzun mu?", "Diğil uzun.", "İyi, çok uzun olmasın." Bu arada dinleyicilerden biri; "Sıkıldın mı?" diye sorunca Ayşe Kuyumcu; "Yok uykum geliyu konuşurken. Uykum geliyu ninni çalmış gibi." Anlatıcı altıncı ve son masalı anlatmaya başladığında Ayşe Kuyumcu saatini göstererek vaktin geç olduğunu, bir an önce anlatmayı bitirmesini hareketleriyle ifade eder. Anlatıcı da motif eksikliği yapmamasına rağmen masalı kısaca anlatarak bitirir. Sakaoğlu'nun masalın en iyi şartlarda anlatılması için dikkat edilmesi gereken unsur olarak ileri sürdüğü anlatıcının yorgun olmaması ve anlatmaya istekli olması görüşüne dinleyicinin de eklenmesinin gerekliliği çok açıktır. Dolayısıyla masal icrasının anlatıcının yanı sıra dinleyici için de uygun bir zamanda gerçekleştirilmesi gerekir.

Masal anlatılan üçüncü ortam anlatıcının eşinin akrabaları olan bayanlarla düzenledikleri akrabalar günüdür. Öğleden sonra eğlenme ve hoş vakit geçirme amacıyla bir araya gelen dinleyicilerin katılımıyla canlı bir masal icrası olmuştur. Anlatıcı, Ankara Somut Olmayan Kültürel Mi-

ras Müzesi'nde öğleden sonra masal anlatmıştır. Masal anlatılan mekân müzenin masal anlatma bölümüdür. İcra ortamı mekân olarak masal anlatmaya çok uygun bir ortam olmasına rağmen, anlatıcının daha önceden tanımadığı bir dinleyici grubu olduğu için anlatıcı dinleyicilerle yeterli ölçüde iletişim kuramamıştır. Bu nedenle cansız, kuru bir masal icrası olmuştur. Dolayısıyla masal icrası anlatıcı ile dinleyicilerin bir an önce bitmesini istedikleri bir hâle gelmiştir. Bu durum anlatıcının tanımadığı dinleyicilerle iletişim kuramamasının bir sonucu olarak okunmalıdır.

Masal Meclisinin Masal Seçimine Etkisi ve Örnek Masallardaki Değişim

Anlatıcı dinleyicinin ilgisini çekecek, hoşuna gidecek masallar anlatmayı tercih eder. Benjamin'in ifade ettiği gibi hikâye dinleyen kişi, hikâye anlatıcısının misafirdir (2012: 92). Dolayısıyla anlatıcı misafiri olarak gördüğü dinleyicisini en iyi şekilde ağırlamaya çalışır. Dégh ise anlatıcının seçici olduğunu, dinleyicinin hangi hikâyeyi isteyeceğini gayet iyi bildiğini ifade eder (2005: 364). Ancak anlatıcının dinleyicilere anlatacağı hikâyeleri seçebilmesi için dinleyicilerin yaşı, eğitim durumu, cinsiyeti gibi özelliklerini bilmesi gerekmektedir. Arife Şafak, masal anlattığı dört ortamdan biri hariç, dinleyicilerin kimlerden oluşacağı bilgisine sahiptir ve her gruba farklı masallar anlatır. Anlatıcının masal anlatacağı ortama gitmeden önce repertuarındaki masalların isimlerinin yer aldığı bir kâğıt üzerinde çalışarak anlatacağı masalları belirlemesi anlatıcının masal anlatırken keyfi bir seçim yapma-

dığını, dinleyicilerin özelliklerine göre masalları seçmeye çalıştığını ortaya koymasından önemlidir.

Hatırlanacağı gibi anlatıcının her gruba anlattığı örnek masallar "Tembel Kız" ve "Yedi Keçi Yavrusu" masallarıdır. Arife Şafak, Aydil Anaokulu'nda altı yaş grubu öğrencilerine örnek masallar dışında "Yılan ile Yolcu, Oynayan Ayı, Çakal ile Tilki, Çilli Tavuk" masallarını anlatmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, çocuklara anlatılmak için seçilen bu masalların hepsinin basit bir yapıya sahip hayvan masalları olmasıdır. Anlatıcının bu seçimi Sakaoglu'nun (1988: 67-68) "Çocuklarımızın da dinleyebilecekleri masallar ise kahramanı hayvan olan masallar ile Keloğlan ve benzerlerinin başından geçenleri anlatan masallar olmalıdır." söylemini doğrular niteliktedir. Aralık köyünde dinleyici grubu yetişkin kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Bu nedenle anlatıcı olay örgüsü daha geniş ve karmaşık olan "Çocuğu Olmayan Pağışah, Mehmet Ağa ile Çakal, Hasan Dayı, Yılan ile Yolcu" masallarını anlatmayı tercih etmiştir. Köyde ağalık unsuru yaygın bir şekilde görülmektedir. Anlatıcının babası da köyün ağasının yeğenidir. Anlatıcının bu nedenle kendi köyünde masal anlatırken içerisinde ağalık unsurunu da barındıran "Mehmet Ağa ile Çakal" masalına yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla Honko'nun ifade ettiği gibi hikâyecinin yaptığı seçimler keyfi, ihtiyarî değildir (2003:164). Anlatıcı, Manisa'da kadınlardan oluşan dinleyicilere "Kuyudan Çıkarsam Deve Kesecem Diyen Adam, Hiç Gülmeyen Gelin, Nasip İşi, Doksan Dokuz Kişiyi Öldüren Adam" gibi

evlilik kurumu ile ilgili masallar anlatır. Dolayısıyla Boratav'ın ifade ettiği gibi masal meclisleri ve konuların dinleyicilerin yaşları ve cinsiyetlerine göre çeşitlendiği açıktır (2009: 38). Anlatıcının bu masaları seçmesinin tesadüfi olmadığı çok açık olmakla birlikte, “Hiç Gülmeyen Gelin” masalına “Şimdi size hiç gülmeyen gelinin masalını anlatayım. Hepinizin ilgisini çekecek.” diyerek başlaması, masalın masal seçimini dinleyicilerin ilgi alanı ve özelliklerine göre gerçekleştirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Genel olarak dinleyicilerin veya dinleyiciler arasında baskın olan veya başından geçen özel bir durumu ile bir kişinin bile masal metnine etkisini İlhan Başgöz, “Dinleyici homojen bir bütün değil. Bir kahvede oturup hikâyeye dinleyenlerin hepsini tek tek incelemenin ise yolu yok. Çünkü bazen dinleyiciler arasında baskın yeri olan bir insan anlatanı derinden etkileyebiliyor.” sözleriyle ifade eder (2002: 35). Aralık köyünde gerçekleştirilen masal icrasında dinleyicilerden Bilal Dede'nin beş oğlu vardır. Burada anlatıcı, oğulları olan “Hasan Dayı” masalını anlatır. Anlatıcı daha masalın başında; “Bunlar yaşlanıp yatağa çakılınca bu daha kalkamaz olmuş. Oğulları iyice bıkmış bundan.” dedikten sonra dinleyicilerden biri Bilal Dede'ye dönerek; “Dinle dinle,” diyerek masalı dikkatli dinlemesi konusunda onu uyarır. Dinleyiciler arasında gerçekleşen bu konuşma bu masalın tesadüfen seçilmediği, dinleyicilerden birinin bu masalın seçilmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Dégh'in de ifade ettiği gibi anlatıcı her seferinde kendisinden ne beklediği-

ni bilir (2005:364). Ancak anlatıcının kendisinden ne beklediğini bilmesi için dinleyicilerin özellikleri ile ilgili bilgi sahibi olması gerekir. Daha önce belirtildiği gibi anlatıcı ile dinleyicilerin birbirlerini tanımadığı bir anlatım ortamı olan Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi'nde anlatıcının dinleyicilerin ilgi alanlarıyla ve beğenileriyle ilgili en ufak bir fikri yoktur, bu durum anlatıcının masal seçimine de etki eder. Anlatıcı burada örnek masallar dışında “Şeytan ile Kadın, Yılan ile Çoban, Birbirini Çok Seven Fakir Ailenin Masalı, Nasip İşi” masallarını anlatır. Bu masallara genel olarak bakıldığında, anlatıcının diğer anlatım ortamlarında yaptığı gibi benzer temalara sahip masaları seçmediği görülmektedir. Hatta bir masalın seçimini altı yaşındaki torunu Deniz'in yapmasına izin verir. Bu duruma anlatıcının dinleyici grubunu daha önceden tanımaması, dolayısıyla ilgilerini çekecek şeyleri bilmemesinin neden olduğu söylenebilir.

Dört farklı ortamda anlatılan örnek masallar olan “Yedi Keçi Yavrusu” ve “Tembel Kız” masallarının olay örgüsü aynıdır; ancak icra ortamına göre anlatıcının masala eklediği veya çıkardığı unsurlar bulunmaktadır. “Yedi Keçi Yavrusu” masalının Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi, anlatıcının köyü ve Manisa'da gerçekleştirilen anlatımlarında yavrularını kurdun yediğini öğrenen anne keçi, kurdu bulmak için dere kenarına giderken yanına iğne, iplik ve bıçak alır. Anlatıcı, Aydil Anaokulu'nda altı yaş grubu öğrencilere masalı anlatırken; “Anne keçi yanına makas ve iplik alarak dere kenarına kurdu aramaya

gider.” Masalın anaokulundaki anlatımında anne keçinin kurdun karnını kestiği nesne olan bıçağın makasa dönüştüğü görülmektedir. Arife Şafak, bu masalı Aydil Anaokulu’nda anlatığında İstanbul’daki kızının yanında misafirdir ve kızının iki küçük çocuğu olması nedeniyle evde çocukların ulaşabileceği yerde kesici aletlerin, özellikle de bıçağın bulunmamasına özen gösterilmektedir. Dolayısıyla evde makas sadece altı yaşındaki torunu Deniz’in kâğıt makasları olarak bulunmaktadır ve çocuklardan uzak tutulması gereken bir nesne değildir. Anlatıcı, kızının evinde yaşadığı bu durumdan etkilenmiş olsa gerek, anaokulundaki anlatımda bıçağı makasa dönüştürmüştür.

Dört ortamda anlatılan örnek masallar süre olarak incelendiğinde anlatıcı ve dinleyiciler arasında etkili bir iletişim kurulan Aydil Anaokulu ve Manisa’daki anlatımlarda sürenin daha uzun olduğu görülür. Bu durum, Başgöz’ün âşık ve dinleyicisi arasındaki etkileşimin hikâye metninin uzun veya kısa olmasına etki eden önemli bir unsur olduğu (1986: 49-137) ifadesiyle örtüşmektedir. Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi ve Aralık köyündeki icrada örnek masalların neredeyse özetlenerek anlatıldığı gözlenmiştir. Bu durum dinleyici özelliği açısından irdelendiğinde bir tezat görülmektedir. Müzede gerçekleştirilen anlatımda, anlatıcının hiç tanımadığı bir dinleyici kitlesi vardır; fakat Aralık köyünde dinleyiciler anlatıcının akrabalarından oluşmakla birlikte dinleyiciler için uygun olmayan bir zaman dilimidir. Bu nedenle anlatıcı her iki ortamda da dinleyicilerle iletişim ku-

ramamış ve örnek masalları neredeyse özetleyerek anlatmıştır. Reichl’in ifade ettiği gibi anlatıcı dinleyiciler tarafından gösterilen ilgi ve katılımın derecesine göre metni genişletip daraltmış (2002:102-119), dolayısıyla örnek masalların anlatıldığı süre değişmiştir.

Genelde Anlatıcıdan Dinleyiciye, Özelde Dinleyiciden Anlatıcıya Aktarım

Halk biliminin sözlü olarak aktarılan unsurları anlatıcı, dinleyici ve icranın gerçekleştiği ortamı da kapsayan sosyal bir olaydır. Bu sosyal olay anlatımın gerçekleştiği ortamdaki anlatıcı ve dinleyici arasında gerçekleşen etkileşim ve iletişim ile meydana gelmektedir. (Magoulıck, 2014: 33). Dan Ben Amos, çocuklar veya yetişkinler, erkekler veya kadınlar, normal, düzenli bir toplum veya kazara bir araya gelmiş bir grup olsun, dinleyicinin kendisi folklor türünün şeklini ve sunuluş tarzını etkiler (2003: 33) diyerek icra ortamında dinleyici kitlesinin etkisine dikkat çeker. Bauman ise sanatsal sözlü iletişim kavramıyla performansın gerçekleştiği ortamda bulunan dinleyiciyi de işin içine katarak anlatıcı ile dinleyici arasındaki iletişimi ön plana çıkarır (2005: 80). Anlatıcı ve dinleyici arasındaki etkileşim performansı ve dolayısıyla aktarım esnasında metnin yeniden yaratılma sürecini etkiler. Bu yeniden yaratım sürecinde anlatıcı akışını bozmadan kendi duygularını ve düşüncelerini de ekleyerek masalı anlatır. Bu arada dinleyiciye soru sorduğu ya da onunla konuştuğu da sık sık görülür (Eberhard ve Boratav, 1988: 227). Masal anası Arife Şafak’ın masal anlatırken dinleyicilerle konuştuğu ve dinleyicilere soru sorduğu gözlenmiş-

tır. Aydil Anaokulu'nda "Yılan ile Yolcu" masalını anlattıktan sonra çocuklara gülererek; "Beğendiniz mi?" diyerek masal hakkında düşüncelerini sorar. Çocuklar; "Beğendiik" diye bağırınca anlatıcı; "Aferin size. Şimdi başka bir masal anlaticam size." diyerek "Oynayan Ayı" masalını anlatmaya başlar. Çocuklara; "Ayılar çok oynar, bunu biluysunuz değil mi?" deyince çocuklar; "Biliyuuuz!" diye bağırırlar. Anlatıcı sorular sorarak dinleyici kitlesi olan çocukların ilgisini masala yöneltmeyi başarmıştır. Bauman; "Bir dinleyici kitlesinin katılım sağlayarak işbirliği yapmasının bir iletişimsel beceri olarak performansın bütünleyici bir parçasını oluşturduğunu belirtmek önemlidir." (Barber 1997, Duranti ve Brenneis 1986'dan akt. Bauman: 2009: 256) diyerek icra ortamında dinleyicinin etkisine dikkat çeker. Başka bir ifadeyle dinleyici kitlesinin masal icrasına katılımı, anlatıcının performansının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Akriba gününde dinleyicileri oluşturan bayanlar arasında akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan sıcak bir ortam vardır ve dinlerken hareketleri ve sözleri ile anlatıcıyı onaylar, teşvik ederler. Hatta Arife Şafak "Tembel Kız" masalını anlattıktan sonra; "Soru sormak isteyenler sorabilir." deyince dinleyiciler alkışlamaya başlar. Dinleyicilerden biri; "Arife Hanım bu şeyleri bir kitapta toplayın da bir imza günü yapın gelelim AVM'de." diyerek beğenisini dile getirir. Dinleyiciler tarafından beğenildiğinin ve takdir edildiğinin farkında olan anlatıcı da anlatımını daha da güzelleştirmeye çalışır.

Arife Şafak, masal anlatımı esnasında sadece Aydil Anaokulu ve ak-

rabalar gününde dinleyicilere sorular yöneltmiştir. Aralık köyü ve Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi'nde ise dinleyicilerle soru sorma yoluyla iletişime geçmemiştir. Bu duruma, Aralık köyü ve müzede anlatıcı ile dinleyici arasında kurulan iletişimin neden olduğu düşünülmektedir. Başgöz anlatıcı ile dinleyici arasındaki iletişimin bu yönünü şöyle açıklar: "Dinleyen, anlatanı ne kadar destekler, ne kadar onu beğendiğini belli ederse, anlatıcı o derece seviniyor, coşuyor; yaratıcı gücü bu denge içinde ortaya çıkıyor ve kuvvet kazanıyor. O vakit, dinleyicisini de daha çok memnun etmeye, ona daha güzel, daha nakışlanmış bir anlatım vermeye çaba gösteriyor." (1986: 58). Bazı dinleyiciler, icra sanatı hakkında fikirlerini ifade eder, eleştiri mahiyetinde değerlendirmeler yapar veya icra sırasında çeşitli konularda, kendi fikir ve yorumlarını açığa vururlar (Başgöz, 2002:196). Manisa'da akrabalar gününde "Hiç Gülmeyen Gelin" masalı, dinleyiciler arasında gelinler ve kayınvalideler olduğu için çok ilgi çeker. Bu nedenle dinleyiciler büyük bir dikkatle dinlerler ve kendilerini masalda geçen olaya kaptırırlar. Dolayısıyla masal icrası boyunca yorum yapmayı ihmal etmezler. Hiç gülmeyen gelinin kayınvalidesi "Geline gel sen de yiyelim demiyormuş. Demeyince gelin de gidip onlarla yemek yiyemiyormuş çağırmaınca." deyince dinleyicilerden biri; "Tüüüh yazıklar olsun!" diyerek bu duruma tepkisini ortaya koyar. İcra ortamında bulunan diğer dinleyiciler ise onun bu tepkisinden sonra gülmeye başlarlar. Adam karısının hiç gülmediğini arkadaşlarına anlatınca arkadaşları; "O zaman

demiş sen şey yap demiş arkadaşları buna. Sen horozu al. Canlı canlı tüylerini yol. Bacadan aşağı içeri at. Eğer karın ona gülerse karığın gözü dışarda. Seni sevmiyor.” demişler; “O da yapmış dediğini. Bacadan aşağı atmış yolunmuş tavuğu, horozu. Annesiyle ablası gülmekten çatlarıymış, gene gülmemiş gelin. Karnı aç nereye gülsün.” diye anlatmaya devam eder. Dinleyicilerden biri; “Onların gözleri dışardaymış da ondan.” diyerek adamın annesiyle kız kardeşinin gülmesine yorum yapar. Diğer dinleyiciler de bu yorum üzerine kendi aralarında konuşup gülmeye başlarlar. Masalın devamında karısının aklıktan gülmediğini anlayan adam, karısına annesinden gizli yemek yedirmeye başlar. Bunu fark eden annesi bir gece büyük abdestini yapar ve oğluya gelininin arasına koyar. Oğluna da; “Yedirdin yedirdin de demiş çürük k.çlı karına. Hazmedemedi yaptı yatağa.” deyince oğlu pisliğin içine karısının boynundaki altını gizlice koyar, altını gören kayıncıvalide; “Hahaay diyü kadın. Oğlum öyle çürük g.tler altın s.çamaz. Onu bu g.t s.çtı,” deyince dinleyiciler gülmeye başlarlar. Anlatıcının diğer anlatım ortamlarında argo kullanmadığı; ancak tüm dinleyicilerin bayan olduğu ortamda argo kullandığı göze çarpmaktadır. Bu duruma anlatıcının sadece bayanlardan oluşan icra ortamında kendini daha rahat hissetmesinin neden olduğu söylenebilir.

Aralık köyünde gerçekleştirilen masal icrasında dinleyiciler arasında iki kişi hariç, masal anlatılırken soru soran, konuşan kimse olmamıştır. Anlatıcı; “Tembel kız diye bir masal anlatacağım. Fakir bir ailenin güzel

bir kızı varımış. Hiç iş yapmayı sevmemiş.” deyince dinleyiciler arasında bulunan kız kardeşi; “Kız senin gibi.” der ve tüm dinleyici grubu gülmeye başlar. Bunun üzerine anlatıcı kendini savunma gereği duymuş olacak ki; “Ben dikiş dikiyordum.” diyerek evde iş yapmamasının nedenini açıklamaya çalışır. Anlatıcı gençliğinde dikiş diktiği için ev işi yapmaz, tüm ev işlerini kız kardeşi yaparmış. Arada sırada ev işi yapmaya kalksa da iş yapmaya alışık olmadığı için çok yavaş yapar, bu nedenle de kız kardeşi ile aralarında tartışma yaşanmış. Anlatıcı masalı anlatmaya devam ederken kız kardeşi Ayşe Kuyumcu ablasının ne kadar yavaş ev işi yaptığını göstermek için çamaşır yıkamasını taklit eder. Bunun üzerine dikkati dağılan ve masalı karıştıran anlatıcı; “Şunu gözümün önünden alın.” diyerek tepkisini gülererek dile getirir. Boratav, masalı anlatmasını sesinin tonuyla, el hareketleriyle, mimiklerle renklendirir (2009: 28) diyerek anlatıcının dinleyicilerle beden diliyle kurduğu iletişimden söz eder. Ancak burada tam tersi bir durum söz konusudur. Dinleyicilerden biri, anlatıcının taklidini yaparak anlatıcı ve diğer dinleyicilerle iletişim kurar.

Anlatıcı ve dinleyicilerden oluşan performansta iletişim ön plandadır. Bauman performansı bir çeşit iletişimsel gösteri olarak nitelendirdiğini şöyle belirtir: “Burada icracı dinleyiciye hitap eder, aslında, ‘Hey bak! Konuşuyorum! Bak kendimi yetkin ve yetenekli bir şekilde nasıl ifade ediyorum’ der.” (2009: 256). Anlatıcı, icrasında masal anlatma hususunda yeterliliğe sahip ve yetenekli olduğunu da ortaya koy-

maya çalışır. Bu nedenle de dinleyicilerin kendisi ve anlattığı masalla ilgilenmelerini ister. Arife Şafak'ın dört farklı ortamda masal icrası esnasında gözlemlenen durumlardan biri de dikkati dağılan ve kendi aralarında konuşan kişilere hemen müdahale etmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, özellikle akraba günündeki icrada, anlatım süresince dinleyicilerin kendi aralarında konuşarak masalları yorumlamalarına anlatıcının müdahale etmemesidir. Anlatıcı masalla ilgili yorumlara müdahale etmediği gibi bu yorumlardan memnun olduğuna dair bir ifade sergiler. Burada dinleyicilerin anlatılan masalla ilgili konuştuğu sürece bu durumun anlatıcısı rahat-sız etmediği, ancak masal dışında bir konuda konuşulduğunda anlatıcının hemen müdahale ettiği görülmektedir.

Sonuç

Halk bilimi, temellerinin atıldığı on dokuzuncu yüz yıldan günümüze teorik ve de uygulama anlamında değişmiştir. Bu değişimin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan *bağlamsal kurama* göre sözlü kültür ürününü sadece yazılı metni temel alarak incelemek eksik olacaktır. Metnin ortaya çıktığı bağlamın ve bağlama dair anlatıcı, icra zamanı ve mekânı, dinleyicilerin özellikleri gibi konuların da incelenmesi gerekir. Bu bağlamda masal anası Arife Şafak'ın 2013 yılında dört farklı ortamda masal anlatması sağlanmıştır. Anlatıcının icra ortamına gitmeden önce repertuarındaki masalların isimlerinin yer aldığı bir kâğıt üzerinde çalışarak anlatacağı masalları belirlediği ve her gruba farklı masallar anlattığı gözlenmiştir.

Bağlamsal kurama göre icranın

zamanı ve icra mekânının özellikleri de anlatıyı şekillendiren unsurlardandır. Bu doğrultuda dört icra ortamı değerlendirildiğinde Manisa'da akrabalar gününde ve anaokulunda masal icrası anlatıcı ve dinleyiciler için uygun olan öğleden sonra gerçekleştirilmiştir. Anaokulda masal icrası anaokulunun bahçesinde, Manisa'da akrabalar gününde ise ev ortamında gerçekleştirilmiştir. Her iki ortamda da anlatıcı ile dinleyiciler arasında icra zamanı ve mekânının da etkisiyle sıcak bir iletişim kurulduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla anlatıcı masalları daha uzun ve süsleyerek anlatmıştır. Ancak masal icrasında mekânın ve zamanın uygun olmasının tek başına yeterli olmadığını söylemek gerekir. Özellikle Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi'nde mekân, masal anlatma için çok uygun bir ortam olan masal odasıdır ve oda buna uygun olarak düzenlenmiştir. Zaman da anlatıcı ve dinleyici için uygun olan öğleden sonradır. Ancak tüm bunlar anlatıcı ve dinleyiciler için yeterli olmamış, bağlam daha önceden birbirini tanımayan bir dinleyici grubu ve anlatıcıdan oluştuğu için anlatıcı ve dinleyici arasında iletişim kurulamamıştır. Bu durumun sonucu olarak da anlatıcı masalları neredeyse özetleyerek anlatmıştır. Ancak anlatıcı, repertuarındaki masalları öğrendiği ortam olan kendi köyünde, masal anlatma geleneğinin alıcısı olan kendi akrabalarına masal anlatırken de dinleyicilerle iletişim kuramamıştır. Burada anlatıcı ile dinleyici arasında iletişim kurulamamasının asıl nedeni masal anlatımının gerçekleştirildiği zamanla ilgilidir. Giresun'un Aralık köyünde masal anlatımı o yö-

rede findık toplama dönemi olan sıcak bir yaz gününün gecesinde, üstelik de dinleyicilerin çoğunun oruç tuttuğu ramazan ayında gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle dinleyiciler, anlatıcıya ve anlatılan masallara ilgi göstermemiş genellikle sessizce dinlemişlerdir. Bu durum da anlatıcının bir an önce masal anlatmayı bitirmek için masalları kısaltarak anlatmasına neden olmuştur. Her iki icra ortamında da anlatıcı masal anlatmayı bitirdiğinde “Benim de iş burada bitti.” diyerek masal anlatmayı bir görev olarak gördüğünü ifade etmiştir. Çalışmada anlatıcı ile dinleyici arasında iletişim kurulabilmesi için birbirlerini tanımalarının tek başına yeterli olmadığı, masal anlatma zamanının da bu iletişimi etkileyen unsurlardan biri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca anlatıcı ile dinleyici arasında kurulan iletişim, icra zamanı ve mekânı gibi bağlama dair unsurların masalın anlatıldığı süre ve masal metni üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Anlatıcının her gruba örnek masallar dışında farklı masallar anlattığı, dinleyicinin özellikleri ve beğenilerine göre anlatacağı masalı seçtiği belirlenmiştir. Dolayısıyla masal icrasında anlatının bağlamını oluşturan anlatıcı, dinleyici, icra mekânı ve zamanı bir bütün oluşturmaktadır. Bu nedenle sözlü kültür ürünü ile ilgili yapılan araştırmalarda bağlama dair unsurların hepsine yer verilerek aynı önemde incelenmesi gerekir.

KAYNAKLAR

- Başgöz, İlhan. *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları, 1986.
- Başgöz, İlhan. *Sibirya'dan Bir Masal Anası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Bauman, Richard. “Halkbiliminin Farklı Kimliği ve Sosyal Tabanı”, *Halkbiliminde Kuramlar*

ve Yaklaşımlar 2. Çev.: Feridun Çotra. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005: 74-88.

- Bauman, Richard. “Tür, Performans ve Metinlerarasılığın Üretimi”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 3. Çev. Işıl Altun. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2009: 190-222.
- Ben Amos, Dan. “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 1. Çev. Metin Ekici. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2003: 31-55.
- Benjamin, Walter. (2012). *Son Bakışta Aşk Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*. Yay. Haz. Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis Yayınları.
- Boratav, Pertev. Naili. *Zaman Zaman İçinde*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009.
- Dégh, Linda. “Hikâye Anlatıcılar”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2. Çev. Adem Koç. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005: 354-375.
- Ersoy, Ruhi. “‘Performans Teori’ Bağlamında Sözlü Kültür Ürünleri'nin Müzelenmesi Sorunu Üzerine Bazı Görüş ve Düşünceler”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri*. Yay. Haz. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, 2004: 57-67.
- Ekici, Metin. “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre Ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”. *Millî Folklor* 39 (Güz 1998): 25-34.
- Honko, Lauri. “Halk Anlatısı Araştırma Metodları Bu Metodların Durumu ve Geleceği”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 1. Çev. İsmail Görkem. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2003: 146-176.
- Magoullick, M. “Halk Bilimi Tarihi”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 4. Çev. S. Teyek. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2014: 31-43.
- Oğuz, M. Ö. *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2013.
- Sakaoğlu, Saim. *Masal Araştırmaları* Ankara: Akçağ Yayınevi, 2010.
- Sakaoğlu, Saim. “Bir Masal Araştırmacısının Arayışları”, *Masal Araştırmaları*. (Yay. Haz.: N. Taner) İstanbul: Art-San Yayıncılık, 1988: 63-70.
- Reichl, Karl. *Türk Boylarının Destanları: Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı*. Çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.